

Trabzon Kadı Sicillerindeki Fiyat Kayıtları (1735-1745): Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme

Temel Öztürk*

Giriş

Osmanlı fiyat politikası büyük ölçüde İslâm iktisat ilkelerinin ve fiyat politikasının bir uygulaması, bir uzantısı mahiyetindedir. Bunun dayandığı deliller Osmanlı arşiv belgelerinde olmakla beraber bir nebze de olsa bu çalışma için elde edilen kayıtlarda kendini göstermektedir. Bu belgeler kadı sicilleri arşivlerinde bulunmaktadır. Bu yönde çalışmanın kaynak olarak dayandırıldığı kadı sicilleri devlet ile halk arasında pek çok yetki ve görevle mücehhez olan kadılar tarafından tutulan, kadıların görev ve sorumlulukları alanına giren her türlü belge ve bilgiyi ihtiva etmektedir.¹ Bu yönde sicillerde her türlü fiyatla ilgili kur, narh, mubayaa, müzayede ve rayiç fiyatlarını yansıtan belgeler bulunmaktadır. Bunlar fiyat tarihi açısından canlı, hareketli ve birbirleriyle mukayeseli imkânları sunmaktadır. Bilhassa bir kazanın yönetici ve ileri gelenleri tarafından tespit edilen narh ve narha uyulması için gösterilen tüm gayretler bu fiyatların cari olduğunu gösterir. Sicillerdeki mubayaa emirlerinde, mubayaa fiyatlarını görmek ve bu fiyatları rayiç fiyatlarla karşılaştırmak mümkündür.

Osmanlılarda fiyat tarihi konusunda farklı belgelerdeki fiyat türleri incelendiğinde, bütün bu kaynakların sistemli bir fiyat tarihi araştırmaları için yetersiz olduğunu göstermektedir. Ancak bu kaynaklardan kadı sicilleri istisnadır. Zira siciller, sürekli, hareketli ve sistemli olduklarından, fiyatların kontrolü, esnaf-halk ilişkilerine ait belgeler de burada yer almaktadır. Bu yönüyle de siciller fiyat tarihi araştırmalarında en önemli kaynaklardır. Bizim daha çok diplomatik ağırlıklı değineceğimiz fiyatları yansıtan bu kaynaklardaki belge türleri aynı zamanda bir başka çalışma alanının konusu olması yönünde fiyat politikaları hakkında da bilgi vermektedir. Yapılacak araştırmada sicillerdeki fiyatla ilgili belge türleri ortaya

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon/TÜRKİYE, tozturk61@gmail.com 0000-0002-7856-9809

1 Kadı sicilleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Akgündüz, Şer'îye Sicilleri, C I-II, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.

konulurken bunların diplomatik özelliklerinin belirtilmesi aşamasında çalışmanın da hacmi göz önünde bulundurularak örneklem üzerinden hareket edilecektir. Mesela ferman veya hizmet beratlarına yönelik belgenin sicildeki diplomatik genel akışını ortaya koyan bir veya iki örnek verilerek izahat yapılacaktır. Fiyat kayıtlarıyla ilgili verilecek örnekler de diplomatik analiz açısından konu bütünlüğü göz önünde bulundurularak en kısa örnekler üzerinde durulacaktır.

Bilindiği üzere fiyat tarihi açısından dikkat çeken değerlendirmelerin başında kur gelmektedir. Bu yönde Osmanlı parasının esasını başlangıçta gümüş akçe teşkil ederken, akçe iç ve dış mali cereyanların etkisiyle zaman içinde devalüasyona uğrayarak yerini kuruş ve kuruşun 1/40'ı olan paraya bırakmıştır.² Devlet birçok tedbir almasına rağmen para sürekli olarak değer kaybetmiştir. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine kadar bir para birliği mevcut değildi. XVI. yüzyılın sonlarında Avrupa gümüşlerinden kesilen ve *kuruş* adı verilen gümüş para, akçe karşısında sürekli değer kazanmış ve XVIII. yüzyılın sonlarında anapara durumuna gelmiştir.³ Bilindiği üzere ülkede tedavülde olan altın ve gümüş paraların, vezin ve fiyatları, devlet tarafından belirlenir, verilen rayiç sıkı bir şekilde kontrol edilirdi. Herhangi bir fiyat değişikliğinde ise durum fermanlarla bütün İmparatorluğa ilan edilirdi. İşte bu fermanlarda belirtilen sikke fiyatları, devletin resmi fiyatlarıdır. Ancak devletin resmi fiyatlarından farklı olarak, sikkelerin piyasa fiyatlarının olduğu da bilinmektedir. Zira 18. yüzyılın başlarından itibaren yeniden bastırılan altın sikkelerin kur değeri büyük ölçüde serbest piyasaya bırakılmıştır. Haliyle bu uygulamalar ölçeğinde 1735-1745 arasında tedavüldeki paraların kur değerlerinde bir değişim olmadığından incelenen sicillere de bu yönde bir kayıt yansımamıştır. Sicildeki fiyatlarla ilgili kayıtlar esasen resmi ve piyasa fiyatları üzerinden şekillenmiştir.

Resmi Fiyatları Yansıtan Kayıtlar

Osmanlı Devleti, fiyat politikasını belirlerken iki yol izlemiştir. Birinci yol devleti ve toplumu ilgilendiren konularda narh ve mubayaa olarak müdahaleci bir sistemi ikinci yol olarak da fiyatların belirlenmesini tarafların isteğine bırakarak serbest bir uygulamayı dikkatlere sunar. Serbest piyasa ekonomisinde ise fiyat, maliyet ve

2 Bir sümün 13 akçedir. Rub⁴, kuruşun dörtte biri olup, bir rub⁴ 30 akçe rayicinde idi. Sülüs ise kuruşun üçte biri olup, bir sülüs 40 akçe idi. Bkz. Temel Öztürk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ambar Muhasebesi", *Accounting and Financial History Research Journal*, 3, Temmuz 2012, s. 169.

3 Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300 – 1750)", *ODTÜ Gelişme Dergisi, Özel Sayısı* 1978, s. 12–28.

Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme

arz-talep dengesi sonunda ortaya çıkmaktadır. Böylece ilkinde örfi hukukun etkisi, ikincisinde şer'î hukukun etkisi kendini göstermiştir.

Resmi fiyatlar bizatihi devlet görevlileri tarafından tespit edilen fiyatlar olduğuna göre bunları yansıtan belgelerin başında narhlar gelmektedir. Narhları ferman ve buna yönelik mubayaa emirleri takip eder. Yine nafaka ve hizmet beratları da resmi fiyatlar arasında bulunur. Öte yandan belki de serbest piyasa fiyatları arasında değerlendirilebilecekler içerisinde yarı resmi fiyatlar da olan terekeler kısmen de olsa bu bahiste kısaca zikredilebilir.

Narhlar

Osmanlı Devleti'nde narh uygulamalarının başlangıç tarihi olarak ileri sürülen 1453 yılı devletin otoritesini hissettirdiği ve yoğun fetihler sebebiyle piyasaların muhtemelen olumsuz etkilendiği bir döneme rastlaması bakımından ilginçtir.⁴ Ancak her halükârda bu tarihten sonra narhın Osmanlı devlet adamları ve maliyecileri tarafından önemli işlerden addedildiğini biliyoruz. Bu sebeple padişahlar bu konu üzerinde önemle durmuş ve bu konuyla ilgili hükümler çıkarmışlardır.⁵ Sadrazamlar ise bizzat narh kontrollerine katılarak bu işe verilen önemi vurgulamışlardır.⁶ Sadrazam Lütfi Paşa, *Asafnâme*'sinde, ... *ve ahval-i narh umûr-ı mühimmedendir* diyerek narhın önemli işlerden olduğunu ve narha uymak gerektiğini ve narh konulmasının fakirin iyiliği için olduğunu dile getirmektedir.⁷ Sadrazamlar içerisinde sadece Fazıl Mustafa Paşa, *ahval-i narh kitapta yoktur. Bey' u şirâ rızâ-yı tarafeyn ile olmalıdır* diyerek narha karşı çıkmış ve onun zamanında kısa bir süre için narh uygulanmamıştır.⁸ Ancak fiyatların yükselmesi üzerine narh uygulamasına geri dönmüştür.

Osmanlılar halkın refahı için tüketiciyi ve üreticiyi koruyucu tedbirler almışlardır. Bu çerçevede üretimden tüketime kadar her sahayı denetim altında tutmayı

4 Bkz. Ali İhsan Samurkaş, Türkiye'de ve Hz. Muhammed Döneminde Enflasyon Düşüncesi, Rehber Yayınları, Ankara 1993, s. 428. Samurkaş, narhın Fatih döneminden itibaren uygulandığını söylemekte ise de bu durumun nedeni, narhın daha önce uygulandığına dair elimizde yeterli delil bulunmayışındandır.

5 Bkz. Kanunnâme-i Sultâni Ber-Muceb-i Örf-i Osmâni II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasakname ve Kanunnameler, yay. Robert Anhegger-Halil İnalçık, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1956, s. 37, 84-85.

6 Bu duruma ilişkin Damad İbrahim Paşa, ara sıra çarşıları dolaşmakta ve eksik ekmeğe tesadüf eder etmez, derhal İstanbul kadısını görevden almakta idi. Ahmed Refik, Lâle Devri 1130-1143, Kitaphane-i Askerî, İstanbul 1331, 3. bs. , s. 89.

7 Lütfi Paşa, *Asafnâme*, Matbaa-i Amidi, İstanbul 1326, s. 17.

8 Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", İFM, 43/1-4, 1987, s. 121-122.

prensip edinmişlerdir. İşte, narh bu denetim zincirinin bir sonucudur. Ancak şunu hemen belirtelim ki; Osmanlılar tam bir rekabet ortamının olduğu piyasalara ve bunlar içerisinde özellikle ithal mallara asla müdahale etmemişlerdir. Dolayısıyla müdahale edilen piyasalar rekabetin tam olarak bulunmadığı tekelleri piyasalardır. Yapılan müdahalede ise, daha çok tüketicinin menfaati düşünülmektedir. Çünkü ekonomi içerisindeki birçok piyasa türünde (tarım ürünleri piyasası, sanayi ürünleri piyasası, yerli ürün piyasası, ithal malları piyasası gibi), rekabetin dozları farklılaşmakta ve eksik rekabetin ortaya çıktığı piyasalarda fiyatlar halkın aleyhine yükselmektedir. İşte esas itibarıyla bu durum ve kıtlık, ticaret, para vs. hususlar Osmanlılarda narhı gerekli kılmakta idi. O halde Osmanlıların narhı, rekabetin tam olarak oluşmadığı piyasalarda halkın menfaatleri doğrultusunda denetlemek amacıyla uyguladıklarını düşünebiliriz.

İncelenen dönemde narh kayıtlarının diplomatığı onların nasıl hazırlandığını da ortaya koymaktadır. Trabzon narh defterleri, sicillerin ilk, son ve hatta orta sayfalarında yer almakla birlikte, bir sayfada birkaç narh listesi de bulunabilmektedir. Narh defterlerinde de ilk olarak gıda fiyatları zikredilmekte ve narh listesi içerisinde büyük bir çoğunluğa sahip olmaktadırlar. Bunları çeşitli temizlik, giyim ve ev eşyaları ile demirci ve ayakkabıcı esnafına ait mallar takip etmektedir.⁹ Yani narh listelerinde bütün gıda ve zaruri tüketim maddelerinin fiyatları ile usta, kalfa, çırak ve işçi gündelikleri yer almaktadır.

Öte yandan narh defterlerindeki bu uzunca listelerden ayrı olarak da tek bir maddeyi içeren narhlar da mevcuttur.¹⁰ Narh listelerinde yer alan ölçü birimleri; dirhem, kıyye, keyl (kile), batman, yük, yem, çift, geym ve adettir. Narh defterlerinde zikredilen para birimleri ise; akçe, kuruş, para, sümün, rub⁶ ve sülüs idi. Ancak bunların içerisinde kuruş, para ve sümün çok az yerde kayıtlı iken akçe, meblağ kaydı ile narh listelerinin hepsinde ve hemen hemen bütün mallarda para birimi olarak zikredilmekte idi.¹¹

Diplomatik açıdan Trabzon narh defterlerinde, defterin başında belirli bir tarih kaydedilerek altında malların isimlerini ve fiyatlarını içeren uzunca listeler

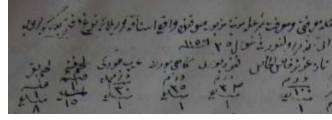
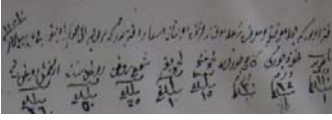
9 Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, Enderun Yayınları, İstanbul 1983, s. 91-339.

10 Bu konuya ilişkin ete narh verildiği Trabzon kadı sicilinde şöyle kayıtlıdır: İşbu bin yüz yirmi altı senesinin zilhiccesinin yirmi altıncı gününde koyun kalildir deyu bu hall kış olduğu şikârı ahbâr etmeleriyle lahme narh verildiği buyruldu. Lahm-i Ganem 1 kıyye 15 akçe. Bkz. Trabzon Şer'iye Sicili (bundan sonra TŞS), 1874, s. 183.

11 TŞS, No: 1903, s. 191.

Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme

yazılmıştır. Bu uzun listeler çoğu kez *der-beyân-ı es'ârdır ki ber-vech-i âti zıkr olunur fi* şeklindeki tarihle devam eden bir kayıtla başlar malların isim ve fiyatlarıyla son bulur.¹²



a

b

- a. Defter oldur ki cümle ma'rifetle ve ma'rifet şer'le sükûnda fûruht olunan es'âr defteridir ki ber-vech-i âti zıkr olunur fi gurre-i rebî'u'l-âhir sene 1157.
- b. Cümle ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'le medîne-i mezbûre sükûnda vâki' esnâfa verilen narh defteridir ki ber-vech-i âti zıkr olunur şevvâl 25 sene 1156.¹³

Mubayaa Emirleri ve Hizmet Beratları

Hububat ve canlı hayvan için zaman zaman İmparatorluğun çeşitli bölgelerine mubayaa emirleri gönderilirdi. Bu emirler bilhassa sefer zamanları daha çok uygulanır ve fermanlar niteliğinde gönderilerek sicillere de kaydedilirdi. Burada istenilen ürünün veya hayvanın temini sırasında veya devletin elindeki fazla ürün miktarının halka satımı (tevzii) noktasında günlük narh da dikkate alınabilirdi.¹⁴ Yalnız mubayaa emirlerinde belirtilen fiyatların, gerçekte çok düşük tutulduğu görülmektedir. Bunun sür-sat uygulamasının bir sonucu olduğu da düşünülmektedir. Ferman diplomatığı çerçevesinde yer alan mubayaa emirleri bilindiği üzere önce mühimme defterlerine sonra da konu ile ilgili olan bölgenin kadı siciline kaydedilirdi. Merkezden gönderilen fermanlar kadı sicillerinde kadı tarafından tanzim olunan hüccet, ilâm, tereke gibi diğer belgelerle birlikte aynı deftere kaydedilmiştir. Bu dönem sicillerinde fermanlar genelde defterin sonunda topluca bir arada kaydedildiği gibi diğer belgeler arasında karışık olarak da kaydedilmiştir.

Fermanların diplomatik özellikleri ölçüsünde münşeat mecmuaları bir fermanın tanziminde altı rükün ve beş şartın mevcut olduğunu kaydetmiştir.¹⁵ Buna göre fermanların rükünleri belgede ferman kelimesinin kullanılması, fermanın

12 TŞS, No: 1907, s. 180.

13 TŞS, No: 1911, s. 4.

14 Bkz. Temel Öztürk, Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon, Serander Yayınları, Trabzon 2011, s. 148.

15 Mübahat S. Kütükoğlu, Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik), Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1994, s. 100.

muhatabına layık dua cümlesinin bulunması, fermanın yazılmasına sebep olan olayın belirtilmesi, fermanı gönderenin muradının emredilmesi, muradın açıklanması ve gerekenin yapılmasına dair dua gibi esaslardan oluşmaktadır.

Fermanların şartları ise tuğra, padişaha yakışan ifade, muhatabın rütbesine riayet, muhatabın isminin başında dua cümlesinin bulunması ve fermanın yazılma sebebidir. Bu yönde bir fermanın diplomatik özellikleri davet, tuğra, elkab, dua, nakil/iblağ, emir, tekit ve tehdit, tarih ve mahall-i tahrir olarak 9 başlık altında toplanır.¹⁶ Fermanların sicillerde bulunan suretleri, asıllarından aynen kopya edildiği için, bunlardaki diplomatik özellikler, tuğra ve davet formülü hariç, sicil suretlerinde de yer alır.



Mefâhiru'l-kuzzât ve'l-hükkâm me'âdinü'l-fezâ'ili ve'l-ke'lâm (elkab kısmı) Trabzon'dan Erzurum'a varınca yol üzerinde vâki' olan kadılar zîde fazlühüm (dua kısmı) ... tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsil olucak ma'lûm ola ki bu def'a Ahîsha muhafazasında olan (diye başlayan ve devam eden nakil/iblağ kısmı) ... icab eden baha ve ücretleri kaza ahâliyelerinin ... zaruret ve muzâyeka çektilirmemek babında fermân-ı 'âlişânım sâdir olmuştur buyurdum ki hükm-i şerîfimle vardukta (diye başlayan ve devam eden emir kısmı) ... hilâfiyla vaz' ve hareketten be-gayet ihtirâz ve ictinâb eylesesiz şöyle bilesiz 'alâmet-i şerife i'timâd kalasız (tekit ve tahdit kısmı) tahiren hamis şa'ban sene 1155 (tarih kısmı) be-makam-ı Kostantınıyye (mahall-i tahrir kısmı) kad vasale fi 6 min rebî'u'l-âhîr sene 1156 (sicile kaydedildiği tarih).

Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme

Resmi fiyatlar arasında yer alan bir başka gurubu hizmet beratları oluşturur. Devlet herhangi bir işletmede veya uygun gördüğü bir yerde görevin ifa edilmesinde bilfiil kendi tarafından belirlediği kişilere yine devletin belirlediği fiyatlar üzerinden ücret ödemesi yapardı. Görev tevcihi ve ücret miktarı belirlenen bu belgelerde finans kaynakları da ayrıca belirtilirdi. Yani bir kimse veya bir topluluğa bir görev tebliği, bir hakkın tasarrufu, bir yerin gelirinin tahsis edilmesi, bir konuda imtiyaz veya muafiyet verilmesi sebebiyle Padişah tarafından görev/hizmet beratları verilirdi.¹⁷ Haliyle tüm bu uygulamalar tam anlamıyla görev tevcihini ifade ettiğinden bahsi geçen süreç beratlarla kayıt altına alınır, ilgili kişiye verilen bu belgelerin bir örneği de kadı sicillerine geçirilirdi.

Beratların diplomatik özellikleri bahsi geçen görevli ücretlerini yansıtan resmi fiyatlar üzerinden de rutin uygulamaları ortaya koyar. Yani bir beratta bulunan özellikler konumuzla ilgili olan kayıtlarda da aynen yer alır. Bunlar da yukarıda belirttiğimiz gibi berat formülü yanında görev yerinin tanımı, görevli, görevlinin alacağı ücret ve bu ücretin hangi kaynaktan finanse edileceği bilgilerini içerir. Tabii ki yöneticiler bu süreçte tam anlamıyla dikkate davet edilmekte ve uyarılmaktadır. Bu yönde sicillerdeki beratların konuları içerisinde mukataaya mültezim tayini, tımar tevcihi, vakıf mütevellî tayini ve vergiden muafiyet gibi konuları yer alır.

Beratların diplomatik yapılarında davet, tuğra, metin ve mahall-i tahrir olmak üzere 4 kısım yer alır. Fakat sicillere kaydedilenlerde metin ve mahall-i tahrir kısmı bulunur. Buradaki beratların metin kısmı nişan formülü, unvan, elkab, nakil, emir/hüküm, tekid/tehdid ve tarih olmak üzere yedi bölümden oluşmaktadır.¹⁸

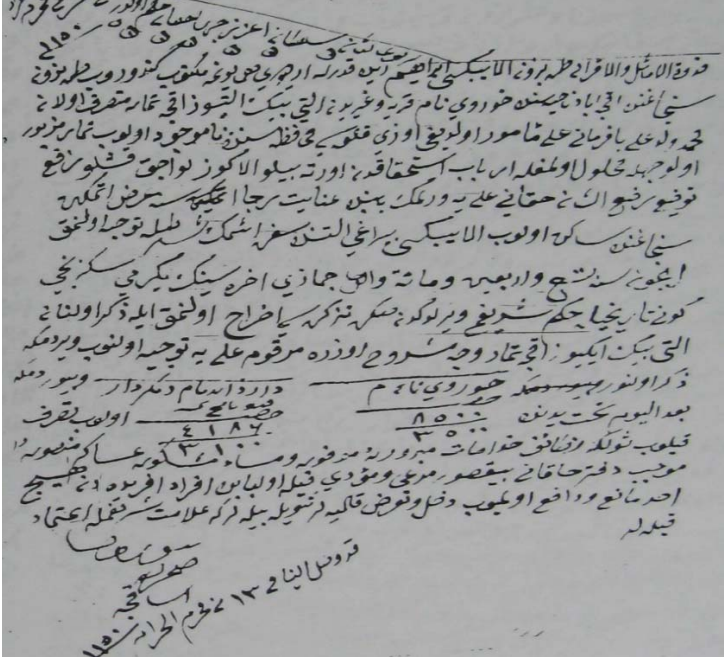
Bahsi geçen hizmet beratları yönünde kadı sicillerindeki tımar kayıtlarının çoğunun tevcihlerine ilişkin beratları içermektedir. Bu kayıtlar merkezde bulunan ruznamçe ve derdest defterlerindeki bazı bilgilerle örtüşmektedir. Mesela ilginç bir gösterge açısından derdest defterlerinde yer alan tımar sahiplerinin fiziksel özelliklerinin Trabzon'a ait bu kayıtlarda da olduğunu görebiliriz. Bu tür kayıtlarda tımar sahiplerinin fiziksel özellikleri yansıtılırken onların boy uzunluğu, göz rengi, kaş yapısı vs. belirgin özellikleri açıkça yazılırdı.¹⁹ Bu, bir eşkâl bilgisini ortaya koymakla beraber tımara sahip olanların birbirinden ayrılmasını da sağlıyordu. Ayrıca sicillerdeki bu kayıtlarda bir başka defter serisi olan ruznamçe defterlerinde yer alan bazı bilgilerle paralel olarak onların hisselerinin açık bir dökümünün

17 Kütükoğlu, *age.*, s. 134-136.

18 Kütükoğlu, *age.*, s. 124.

19 TŞS, No: 1907, s. 151.

verilmesi yanında hangi şartla, kime, ne miktara, nasıl bir tevcih yapıldığı da belirtilmektedir.²⁰ Genelde timar tevcihlerine ilişkin kayıtlarda yer alan bu bilgiler hisselerin ve onların ait olduğu köylerin vs. bilgilerinin dökümü beratın içerisine uygun bir şekilde serpiştirilerek ifade edilmiştir.



Nişân-ı şerif-i ‘âlişânî sultan-ı a‘zîz-i cihan-ihsanî hüküm oldur ki kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân Trabzon Alaybeyisi İbrahim zîde kadrehü ordu-yı hümayûnuma mektûb gönderub Trabzon Sancağında Akçaabad Naâhiyesinde Horovi nâm karye ve gayriden altı bin altı yüz akçe timara mutasarrıf olan Mehmed veled-i Ali bâ-fermân-ı ‘âli me‘mûr olduğu Özi Kal‘ası muhâfazasında nâ-mevcûd olub timar-ı mezbûr ol-vecihle mahlul olmağla erbâb-ı istihkâktan orta boylu elâ gözlü açık kaşlı râfi‘-i tevkî‘-ı ref‘î-ş-şân-ı hakânî Ali‘ye verilmek babında ‘inâyeticâ edilmesin ‘arz etmeğın sancağında sâkin olub alaybeyisi bayrağı altında sefer eşmek şartıyla tevcih olunmak için sene tis‘a ve erba‘în ve mi‘ete ve elf cemâziye‘l-âhiresinin yirmi sekizinci günü târihiyle hük-m-i şerifim verildikten sonra

Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme

tezkiresi ihraç olunmak ile zikr olunan altı bin iki yüz akçe timar vech-i meşrûh üzere merkum Ali'ye tevcih olunub virdim ki zikr olunur. Horovi tabi'-i M. Hisse 8500/3500, Darzâne nam-ı Darkapu tabi'î M. Hisse-i 4186/3100 ve buyurdum ki ba'de'l-yevm taht-ı yedinde olub tasarruf kılub şol ki veza'if-i hıdemât-ı mebruriyye ve mevfûre ve mesâ-i meşkûre-i 'asâkir-i mansûre mûcib-i defter-i hakânî bî-kusûr mer'î ve mü'eddi kıla olbabda efrâd-ı ahârîden hiç ehad mâni' ve dâfi' olmayub dahl ve ta'arruz kılmayalar bileler ki 'alâmet-i şerîfîmle i'timâd kılalar. Buyuruldu sahrâ-yı İsağça. Kad-vasale ileyna fi 13 min Muharremü'l-harâm sene 1150²¹

Piyasa Fiyatlarını Yansıtan Kayıtlar

Piyasa fiyatları klasik ve modern iktisat politikalarında arz ve talep dengesi üzerinden hiçbir müdahalenin bulunmadığı ortamlarda kendiliğinden oluşan fiyatlardır. Haliyle araştırma dönemlerinde Osmanlı taşrası olarak Trabzon'u göz önünde bulundurduğumuzda bu fiyatları yansıtan çeşitli belgelerin var olduğunu görebiliriz. Bunların sicillerdeki kayıtları ve diplomatiği resmi fiyatlardakilerden büyük oranda farklılık göstermektedir. Bu tür fiyatlar bilhassa müzayede sistemi yanında karşılıklı satılan tüm malları içermektedir. Haliyle böyle bir uygulamada öncelikle bir müzayede örneğini gösteren ancak bir taraftan da kısmen resmi fiyatları bünyesinde bulunduran terekeleri görebiliriz. Yine çokça menkul ve gayri menkul satımına ilişkin tüm belgeleri bu grupta değerlendirebiliriz. Bu yönde iki kişi arasında karşılıklı olarak taşınır veya taşınmaz (ev, bağ, bahçe, dükkân, toprağın tasarruf hakkı) bir malın müzayede (açık artırma) usulü ile satılması veya kiralanması sonucu oluşan fiyatlar serbest piyasa fiyatlarıdır.

Terekeler

Ölen bir şahsın mal varlığının saptandığı ve vârisleri arasında paylaştırıldığı tereke defterleri de fiyatlar konusunda önemli bilgileri kapsamaktadır. Buna rağmen tereke fiyatlarının, kadının resm-i kısmeti yükseltmek için, dökümü yapılan malların fiyatlarını yüksek tuttuğu endişesiyle güvenilmeyen, aldatıcı fiyatlar olduğu görüşü yaygındır. Oysa mukayeseli olarak yapılacak bir araştırmada, terekelerde geçen fiyatların, malın cinsine göre değişiklik arz ettiği görülecektir. Terekede ferman veya narha tâbi bir mal varsa, ferman veya narhta belirtilen fiyata bağlı kalınmaktadır. Yani başka bir deyişle kadı, resmi fiyata tâbi malların fiyatlarında herhangi bir değişiklik yapamamaktadır. Bu husus terekelerin kısmen resmi fiyatlar içerisinde olduğunu vurgulasa da araştırma dönemi içerisinde

21 TŞS, No: 1902, s. 119.

konuyla alakalı örneğe rastlanmadığından piyasa fiyatları bahsinde değerlendirme yapılmıştır.

Bilindiği üzere tereke yahut kassam defterlerinin iktisadî ve içtimaî tarihimiz açısından önemi büyüktür. Tereke ıstılahî olarak; ölen bir kişinin para, eşya, mal, alacak-verecek çeşidinden geriye bıraktığı şeyler hakkında kullanılan bir tabirdir. Haliyle bu yönde ölen kişilerin geride bıraktıkları mülklerin varisler arasında paylaşılması veya müsadere edilmesi terekelerdeki fiyat uygulamalarına dikkat çekmektedir.²² Müsadere şeklindeki uygulamalarda ölen bir şahsın arkasında bıraktığı borcun ödenebilmesi için varisleri tarafından kendilerine intikal eden mülkün satıldığı görülmektedir.²³ Ayrıca bu yöntemle çocukların nafakalarının karşılanması için sahip olunan mülkün satışı da yapılabilmektedir.²⁴

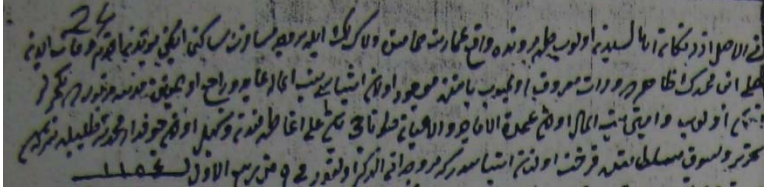
Terekeler kadı sicillerine üç kısım halinde kaydedilmektedir. Birinci kısım tereke kaydının özelliklerine göre kısa veya uzunca bir Arapça cümleden ibaret olup sırasıyla giriş, vefat edenin adı, mesleği ve varsa zümresi veya lakabı, nerede vefat ettiği, varisleri varsa mirasının kimler arasında ve ne zaman taksim edildiği veya varissiz vefat etti ise terekesinin beytümale alındığı bilgilerini ihtiva etmektedir. İkinci kısımda ise ölenin miras bıraktığı menkul ve gayrimenkullere ait liste ve bunların fiyatları bulunmaktadır. Terekenin son kısmında ise tereke listesindeki malların değerlerinin toplamı yekûn başlığı ile verilmekte ayrıca mirasçılara kalacak paranın miktarını bulabilmek için ölenin techîz ve tekfin masrafları, borçları, mahkeme harç ve resimleri çıkarılarak *sahihu'l-bâkî* başlığı altında vasilere paylaşımı yapılmaktadır.²⁵

22 Tereke defterlerinin önemi için bkz. Halil İnalçık, “15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, XV/1-4, 1953-1954, s. 51-75; Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, Belgeler, III/5-6, 1966, s. 1-479; Said Öztürk, Askerî Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil), OSAV Yayınları, İstanbul 1995; Orlin Sabev, “Osmanlı Toplumsal Tarihi İçin Değerli Kaynak Teşkil Eden Tereke ve Muhallefat Kayıtları”, Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi Bildirileri, C I, 21-23 Kasım 2012, İstanbul, ed. Davut Güney, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013, s. 259-272.

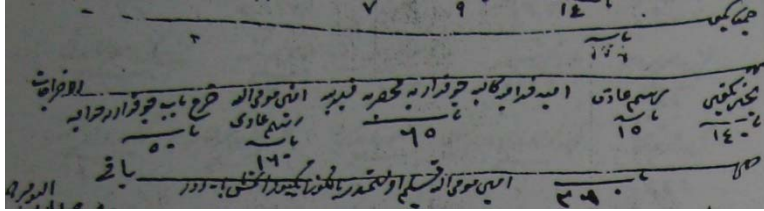
23 TŞS, No: 1904, s. 5-6.

24 TŞS, No: 1907, s. 10.

25 TŞS, No: 1906, s. 24.



Fi'l-asl Azerbegân ahalisinden olup Trabzon'da vâki 'Îmâret hamamında tellaklık ile ber-vech-i müsâferet sâkin iken bundan akdem vefat eden Ali bin Mehmet'in zâhirde vâris-i ma'rûf olmayıp yanında mevcut olan eşyası beytü'l-mâle 'âyet ve râci' olmağın medîne-i mezbûrede yeniçeriler ağası olup ve emin-i beytü'l-mâl olan 'umdetü'l-emâcid ve'l-a'yân Turnacıbaşı Ali Ağa tarafından vekil olan Çukadar Mehmet Beşe talebiyle terekisi tahrir ve sûk-ı sultânîde fûruht olunan eşyasıdır ki ber-vech-i âtî zikr olunur fi 9 min rebî'u'l-evvel sene 1154



Cem'an yekûn 546 para

Mine'l-ihracât

Techiz-i tekfin 140 para; resm-i 'âdi 15 para; emniyye, hıdamiyye, kâtibiyeye, çukadariyye, mahzariyye, kalemiyye 65 para; emîn-i mûmâ-ileyh resm-i 'âdi 160 para; harç-ı bâb-ı çukadariyye hıdâmiyye 50 para

Sahîhu'l-bâki 260 paradır (emîn-i mûmâ-ileyhe teslim olunmuştur; yalnız iki yüz altmış paradır).

Satış Hüccetleri

Sözlüklerde delil ve senet anlamına gelen hüccet, mahkemeye intikal etmiş bir mesele hakkında kadı tarafından düzenlenip imza ve mühür ile gerek kadı gerekse şahitler tarafından tasdik olunmuş hukuki belgeyi ifade etmektedir. Ancak mahkemeye müracaat eden kişilere verilen hüccet ile sicile kaydedilenler arasında diplomatik farklılıklar vardır. Zira sicildeki hüccette kadı imzası, mühür ve diğer ibareler bulunmaz. Buradaki satış hüccetlerinin yansıttığı fiyatlar karşılıklı

müzayede veya anlaşmaya bağlı olarak ortaya çıktığı için serbest piyasa fiyatları arasındadır. Kadılar sicillerdeki bu satış hüccetlerini herhangi bir mülkün satışı veya kiralandığı yönündeki tasdiki sonucu gelişir. Yani bir nevi kadının noterlik işlemlerinin yerine getirilmesidir.²⁶ Mülk edinme yolları sicillerdeki hüccetlere yansıdığı ölçüde satış ve hibe üzerinden gerçekleşmekteydi. Bu yönde kayıtlarda çoğunlukla menzil olarak geçen evler, arsa ve bahçeler ile ticari mülklerin satışı veya temini söz konusudur.²⁷

İncelenen dönemde Trabzon kadı sicillerindeki hüccetlerin mülk kayıtlarıyla ilgili mülk edinme yolları üzerinden çeşitli örnekleri içerdiği görülmektedir. Burada *bey'-i min yezid* ifadesiyle anlam bulan ve borçlu olarak ölen kişilerin mirasçılarında kalan mülklerinin borca karşılık satılması şeklindeki müzayede²⁸ ve borcuna karşı mülkünü satmak şeklindeki takas²⁹ yöntemleri yanında kesin satış (*bey'-i bat-ı kat'*) yöntemiyle de uygulamaların olduğu görülmektedir.³⁰ Yine kesin satış yönteminin tam karşıtı olan ve bir nevi kredi uygulamasını andıran *bey'-i bi'l-vefâ* bir başka örneği ortaya koymaktadır.³¹

Hüccet suretlerinin kaydedildiği sicillerdeki kayıtlarda ilk önce başlangıç formülü olarak adlandırılan *tahrir-i huruf budur/oldur ki* gibi ibarelere rastlanmaktadır. Fakat bu ibarenin yazılmasının zorunlu olmadığı görülmektedir. Zira birçok kayıta bu

26 Kütükoğlu, Diplomatık, s. 350. Hüccetler hususunda ayrıca bkz. Akgündüz, Ser'iyeciler, C I, s. 21-29.

27 Trabzon'da mülk satışları konusunda geniş bilgi için bkz. Turan Açıık, Şer'iyecilerine Göre Trabzon'da Mülk Satışları 1160-1170/1747-1757, (KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon 2007; Miraç Tosun, Şer'iyecilerine Göre Trabzon'da Mülk Satışları 1148-1735/1153-1741, (KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon 2005.

28 Fazla borcuna karşılık Muhiddin Mahallesindeki merhum Kalaycı Mustafa bin Ömer'in avluda mülkü 105 kuruşa bu şekilde satılmıştır (TŞS, No: 1902, s. 18).

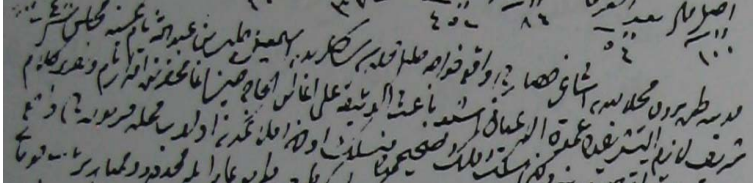
29 Bu yönde Musa Beşe bin Ali İskender Paşa Mahallesindeki meyveli-meyvesiz avludan oluşan mülkünü, İsmail Beşe bin Ahmet'e 105 kuruşa satmış ancak Musa Beşe'nin 42 kuruşluk borcu takas yöntemiyle satıştan düşmüştür (TŞS, No: 1904, s. 49).

30 Eksotha Mahallesindeki Emine bint Ali dört zeytin, bir elma ve çeşitli meyveli-meyvesiz ağaçtan oluşan bahçesini İbrahim Beşe'ye 75 kuruşa satmıştır (TŞS, No: 1902, s. 43).

31 Bu uygulamayla mal sahibi hem para temini sağlamakta hem de alıcının teminat mahiyetindeki maldan istifade etmesine imkân tanımış olmaktadır. Böylece sözleşmede mal sahibi de satın alan da vefaen satışa konu olan malı bir başkasına satamamaktadır. Sözleşmenin son bulması ise ya borcun ödenmesi için belirtilen vadenin dolması ya da taraflardan birinin sözleşmeye son vermesiyle meydana gelmektedir. Mesela Çarşı Mahallesinden Fatma bint Şahin, kaybolan kocası Hamza Beşe'nin borcuna karşılık onun Trabzon Çarşısındaki dükkânını mahalle imamı Eyüb Efendi'ye 90 kuruşa *bey'-i bi'l-vefa* usulüyle satmıştır (TŞS, No: 1903, s. 22). Bu satış yöntemi hakkında bkz. Abdülaziz Bayındır, "Bey' bi'l-Vefâ", DİA, C VI, 1992, s. 20-22.

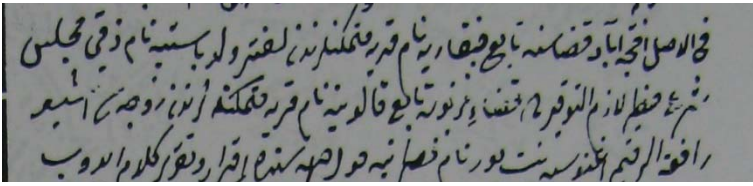
Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme

ibare yazılmadan metin kısmına geçilmiştir. Metin kısmında tarafların takdim ve kimlik tespiti yer alır. Satış hüccetlerinde önce alıcı, sonra da satıcı tarafın tanıtıldığı görülmektedir. Alıcı şahsın kimlik tespiti mahkemenin belirtilmesinden sonra yapılmaktadır. Yine alıcı şahıslar da mahkemede bir vekil vasıtasıyla temsil edilebilmekte ve bu durumda da satıcı şahısta oluşu gibi müvekkil ve vekil sırasıyla kimlik tespiti yapılmaktadır. Bu tespitlerin akabinde sıra mekân belirtmeye gelmektedir ve *meclis-i şer‘-i şerîf-i enverde*, *meclis-i şer‘-i şerîf-i lâzümü‘t-teşrifde*, *meclis-i şer‘-i hâatirü‘l-lâzümü‘t-tevkîrde* gibi kalıplaşmış ifadelerle mahkeme tanımlanmaktadır.



Medine-i Trabzon mahallâtundan Aşağı Hisar‘da vâki‘ Hoca Halil Mahallesi sâkinlerinden İsmail Çelebi bin Abdullah nâm kimesne meclis-i şer‘-i şerîf-i lâzümü‘t-teşrifde ‘umdetü‘l-a‘yân iş bu bâ‘isü‘l-vesika Ali Ağa ibn el-Hac Hasan Ağa mahzarında³²

Kimlik tespitleri bu şekilde tamamlandıktan sonra mülkün kime satılmış olduğunu göstermek için yani karşıdaki muhatabı belirtmek için *muvâcehesinde* veya *mahzarında* kelimeleri kullanılmaktadır. Bunun ardından *ıkrâr ve takrîr-i kelim idüb*, *ıkrâr-ı tam ve takrîr-i kelâm idüb* gibi ifadeler ile konunun anlatıldığı bölüme geçilmektedir.

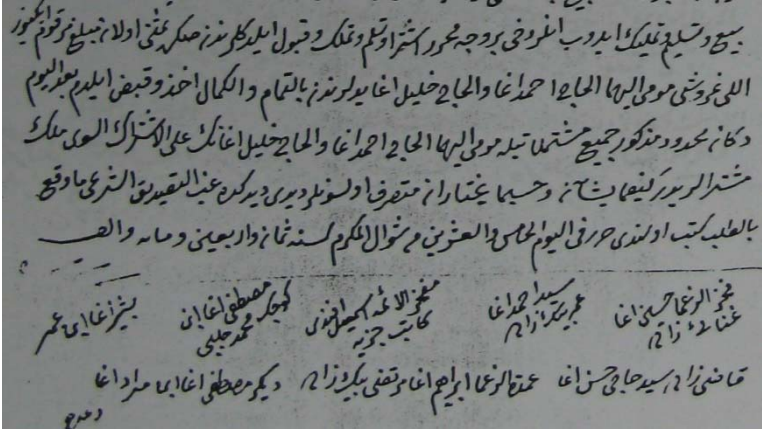


Fi‘l-asl Akçaabat Kazasına tâbi‘ Hobkariye nâm karye mütemekkinlerinden Lefter veled-i Pastiye nâm zimmî meclis-i şer‘-i hatîr-i lâzümü‘t-tevkîrde kazâ-i mezbûre tâbi‘ Kaloyna nâm karye mütemekkinlerinden zevcesi iş bu Râfi‘atü‘r-Rakîm Ağnosya binti Yor nâm Nasrâniyye muvacehesinde ıkrâr ve takrîr-i kelâm idüb³³

32 TŞS, No: 1904, s. 66.

33 TŞS, No: 1901, s. 11.

Konunun anlatıldığı bölümde ilk önce satıcı, daha sonra da alıcı tarafın ifadelerine yer verilmektedir. Satış kayıtlarında satıcı tarafın ifadesinin genellikle daha önemli olduğu görülmektedir. Nitekim konuyu asıl anlatan kişi satıcı tarafıdır. Alıcının genellikle satıcıyı tasdik ettiği görülmektedir. Burada satışa konu olan mülkün yeri, sınırları ve fiyatı belirtilmektedir. Bu hususlar belirtildikten sonra satıcı şahsın ifadesine son verilip, alıcının satıcıyı tasdik etmesi hususu *mukarrun lehü'l-mezbûr dahi bi'l-muwâcehe tasdik ve kabul idüb* gibi cümlelerle belirtilir. En son kısımda ise *gibbe't-tasdikü's-şer'i mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu* ifadesi ile hüccetin talep üzerine verildiği belirtilmektedir. Son olarak tarih düşürmeye ve konunun görüşülmesi sırasında bir nevi bilirkişi olup hazır bulunan şahısların isimleri *şuhûdü'l-hâl* başlığı altında yazılır.



bey' u teslim idub anlar dahi ber-vech-i muharrer iştirâ ve tesellüm ve temellük ve kabul eylediklerinden sonra sümünü olan meblağ-ı merkûm iki yüz eli kuruşu mûmâ-ileyhümâ el-Hac Ahmed Ağa ve el-Hac Halil Ağa yedlerinden bi't-temâm ve'l-kemâl ahz u kabz eyledim ba'de'l-yevm dükkân-ı mahdûd-ı mezkûr cemî' müstemilâtıyla mûmâ-ileyhümâ el-Hac Ahmed Ağa ve el-Hac Halil Ağa'nın 'ale'l-iştirâki's-sevî mülki müşterâlarıdır keyfemâ-yeşân ve haysümâ-yehterân mutasarraf olsunlar didi didikte gibbe't-tasdikü's-şer'i mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu hurrîre fi'l-yevmi'l-hâmis ve'l-işrin min şevvâlül'l-mükerrem li-sene semân ve erba'in ve mi'e ve elf. Şuhûdü'l-hâl: Fahrü'z-zü'emâ Hüseyin Ağa Gımalı-zâde, Seyyid Ahmed Ağa Ömer Bey-zâde, Mefharü'l-Eimme İsmail Efendi Kâtib-i cizye, Mustafa Ağa ibn Küçük Mehmed Çelebi, Beşir Ağa ibn Ömer, Kadı-zâde Seyyid Hacı Hasan Ağa, 'Umdetü'z-zü'emâ İbrahim Ağa Murtezâ Bey-zâde, Diğer Mustafa Ağa ibn Murad Ağa ve gayrühüm.³⁴

34 TŞS, 1901, s. 28.

Sonuç

Osmanlı dönemi fiyat tarihi araştırmaları için, öncelikle bu dönemde cari olan fiyatların hukuki kaynaklarının izahı ve uygulanan politikanın çizgilerinin belirlenmesi elzemdir. Böylece bu çalışmanın sınırları içerisinde, Osmanlı fiyat politikası sürecinde taşra olarak Trabzon'da bulunan bu hukuki kaynak ve kayıtların diplomatik analizi üzerinden fiyat uygulaması ortaya koyulmuştur. Bunun olabilmesi için belgelerin diplomatik yönleri ve buna bağlı olarak resmi ve piyasa fiyatı üzerinden analizlerinin gerçekleştirilmesi ön planda tutuldu. Görüldü ki, Osmanlı döneminde cari olan bütün fiyat türlerinin şer'i olmadığı, narh, kur ve mubayaa fiyatlarının örfî, müzayede ve serbest fiyatların şer'i temellere dayandığı görülmüştür. Buna bağlı olarak devletin fiyatlar üzerindeki kontrolü ise, bazen müdahaleci ve bazen de serbest bir tutum arz etmiştir.

Yapılan değerlendirilmelerden anlaşıldığı kadarıyla narh fiyatları ile tereke fiyatları arasında büyük bir paralellik vardır. Küçük bazı sapmaların olması, malın kalitesinden veya terekeyi yazan kâtibin kalite ve fiyat anlayışından kaynaklanmaktadır. Ancak hiçbir resmi kurala bağlı olmayan ev eşyası (yatak, yorgan, halı, kilim, şamdan, mangal, kitap, tüfek vs.) fiyatları serbest fiyatlardır. Öyle dahi olsa, bu fiyatlar da o günkü rayiç fiyatlarıdır. Demek ki, tereke fiyatları, bütünüyle aldatıcı değil, resmi rayiç fiyatları içeren güvenilir fiyatlardır. Böylece ferman, emir, berat ve narhlarda geçen fiyatlar resmi, müzayede, satış ve terekelerdeki bazı fiyatlar da serbest piyasa fiyatlarıdır.

Neticede fiyatların yer aldığı tüm bu belgelerin diplomatik tahlili yapılmış kur, narh, mubayaa, müzayede, tereke ve serbest olmak üzere 6 çeşit fiyat türü tespit edilmiştir. Bunlardan kur, narh, mubayaa fiyatlarının resmi, tereke fiyatlarının yarı resmi, müzayede ve serbest fiyatların piyasa fiyatları oldukları görülmüştür. Belgelerin diplomatik özellikleri üzerinden bu durum örnekleriyle izah edilmiştir. Bahsedilen izahatlar iktisat veya ekonomik tarih alanında çalışma yapacaklara da sicillerin ihtiva ettiği fiyat kayıtlarıyla alakalı bilgilerin aktarılması yönünde fayda sağladığı umulmaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

TŞS, No: 1874, 1901, 1902, 1903, 1904, 1906, 1907, 1911.

Basılı Kaynaklar

Açık, Turan, *Şer'îye Sicillerine Göre Trabzon'da Mülk Satışları 1160-1170/1747-1757*, (KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon 2007.

Ahmed Refik, *Lâle Devri 1130-1143*, Kitaphane-i Askerî, İstanbul 1331.

Akgündüz, Ahmet, *Şer'îye Sicilleri*, C I-II, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.

Barkan, Ömer Lütfi, "Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, C III/5-6, 1966, s. 1-479.

Bayındır, Abdülaziz, "Bey' bi'l-Vefâ", *DİA*, C VI, 1992, s. 20-22.

İnalçık, Halil, "15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4, 1953-1954, s. 51-75.

Kanunnâme-i Sultânî Ber-Muceb-i Örf-i Osmânî II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasakname ve Kanunnameleler, yay. Robert Anhegger-Halil İnalçık, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1956.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1994.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Yayınları, İstanbul 1983.

Lütfi Paşa, *Asafnâme*, Matbaa-i Amidi, İstanbul 1326.

Öztürk, Said, *Askerî Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, OSAV Yayınları, İstanbul 1995.

Öztürk, Temel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ambar Muhasebesi", *Accounting and Financial History Research Journal*, C III, Temmuz 2012, s. 166-181.

Öztürk, Temel, *Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon*, Serander Yayınları, Trabzon 2011.

Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme

Sabev, Orlin, “Osmanlı Toplumsal Tarihi İçin Değerli Kaynak Teşkil Eden Tereke ve Muhallefat Kayıtları”, *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi Bildirileri*, C I (21-23 Kasım 2012, İstanbul), ed. Davut Güney, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013, s. 259-272.

Sahillioglu, Halil, “Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300 – 1750)”, *ODTÜ Gelişme Dergisi Özel Sayısı*, 1978, s. 1-38.

Samurkaş, Ali İhsan, *Türkiye’de ve Hz. Muhammed Döneminde Enflasyon Düşüncesi*, Rehber Yayınları, Ankara 1993.

Tabakoğlu, Ahmet, “Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi”, *İFM*, 43/1-4, 1987, s. 111-150.

Tosun, Miraç, *Şerîye Sicillerine Göre Trabzon’da Mülk Satışları 1148-1735/1153-1741*, (KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon 2005.

